

Poradnictwo i wsparcie psychologiczne online dla dzieci i młodzieży – ofiar przemocy

Opracowanie jest próbą analizy niektórych zagadnień związanych z problematyką pomocy psychologicznej online dla ofiar przemocy w świetle aktualnych dokonań, wyzwań i oczekiwań, zarówno pod względem metodologicznym, jak i praktyczno–etycznym, a także pod względem przydatności tej nowej kategorii pomocy ofiarom dla wzbogacenia dorobku psychologii klinicznej i udoskonalenia instrumentów pomocy psychologicznej.

Zgodnie z teoretycznymi założeniami, pomoc psychologiczna online jest to pomoc świadczona zdalnie za pomocą mediów elektronicznych, takich jak: Internet, telefon, wideotelefon itp. Generalnie pomoc online może przybierać postać usług informacyjno–edukacyjnych i terapeutycznych. W pierwszym przypadku chodzi o świadczenie przez psychologów/doradców usług w zakresie szeroko rozumianej psychoedukacji i psychoprophylaktyki, przy wykorzystaniu różnych możliwości pośrednich i bezpośrednich, tzn. zarówno przez kontakt online z osobami zainteresowanymi (ofiarami, ale także rodzicami, nauczycielami, innymi specjalistami), jak i poprzez propagowanie w Internecie materiałów edukacyjnych i informacyjnych.

Pomoc psychologiczna online o charakterze **terapeutycznym** polega zaś na świadczeniu wsparcia psychologicznego osobom potrzebującym pomocy za pośrednictwem Internetu i jego instrumentów komunikacyjnych typu e–mail, komunikator, wideotelefon itp.

Zakres pojęciowy i założenia pomocy psychologicznej online ma więc bezpośredni związek z podstawowymi zadaniami psychologii klinicznej i rozwojowo–wychowawczej pod względem rozszerzenia przestrzeni szeroko rozumianej promocji zdrowia psychicznego, zarówno w kategoriach wzbogacania wiedzy psychologicznej społeczeństwa, jak i udostępnienia usług psychologicznych dla jak najszerszego grona osób potrzebujących. Pomoc online zapewnia jednocześnie dostosowanie usług psychologicznych do potrzeb młodego pokolenia, dla którego świat wirtualny i technologia informacyjna należy do podstawowych komponentów życia i funkcjonowania w środowisku rówieśniczym. Materiały i informacje publikowane w Internecie, dotyczące nowoczesnej i skutecznej pomocy dzieciom i młodzieży są też niezwykle przydatne młodym psychologom i doradcom w procesie doskonalenia i rozwijania swoich umiejętności zawodowych.

Dzieci i młodzież – ofiary przemocy

Wyniki badań naukowych oraz raportów policji pokazują znaczącą skalę problemu przemocy wobec dzieci. Aż **31% uczniów przyznało, że w ostatnim czasie stało się ofiarą przemocy w szkole lub w środowisku rówieśników. Ofiary to najczęściej osoby ostrożne, nieśmiałe, słabsze fizycznie i bardziej wrażliwe niż ich rówieśnicy** (Bielecka). Młodzież styka się z przemocą pośrednią, jak i bezpośrednią, psychiczną, fizyczną i seksualną.

W ostatnich latach dodatkową grupą ofiar są ofiary przemocy za pośrednictwem Internetu i telefonów komórkowych. Jest to nowa przestrzeń dla zachowań agresywnych ze względu na masowe korzystanie z Internetu i telefonów komórkowych przez dzieci i młodzież. Z Internetu korzysta **96% chłopców i 97% dziewcząt**, przeciętnie 2,5 godziny dziennie, natomiast tygodniowo chłopcy spędzają online 20 godzin, dziewczęta tylko 13 (Pyżalski 2009c). Z badań własnych, potwierdzonych również w badaniach J. Pyżalskiego, wynika, że wśród dzie-

ci i młodzieży w wieku 11–19 lat około 20% było ofiarami cyberprzemocy, a około 17% — sprawcami. W ramach przemocy elektronicznej najczęściej wymienia się (Wojtasik):

- przemoc werbalną (wulgarne wyzywanie, poniżanie, ośmieszanie, straszenie, szantaż),
- rejestrowanie filmów i zdjęć wbrew woli dziecka,
- publikowanie w sieci filmów, zdjęć i informacji ośmieszających dziecko,
- podszywanie się w sieci pod dziecko.

Cyberprzemoc według Pyżalskiego (2009a) to „rodzaj zbiorczego określenia dla wszystkich aktów agresji, w których narzędziem jej realizacji są nowe technologie komunikacyjne — telefony komórkowe lub Internet” i oczywiście — oprócz zjawiska o którym była mowa poprzednio — należy mieć na uwadze również środki masowego przekazu, a zwłaszcza multimedia elektroniczne (televizja satelitarna, gry komputerowe, DVD, video)(Lepa 2003).¹

Działania w obliczu cyberprzemocy

Z badań nad zjawiskiem cyberprzemocy (Pyżalski 2009b, Auoil 2009b) wynika, że jej ofiarami wśród młodzieży są osoby, które doznały krzywdę od osób znanych wyłącznie z Internetu, znanych ze szko-

ły lub z osiedla, bliskich kolegów, koleżanek i przyjaciół, byłego chłopaka/dziewczyny. Jeżeli chodzi o sprawców to — według badań w Łodzi i Bydgoszczy (Pyżalski 2009a, Auoil 2009b) — **36%** było sprawcami

¹ Popularne określenie angielskojęzyczne „mass media” oznacza dosłownie „środki masowe”. Mass media określane są jako ogół elektrycznych i elektronicznych sposobów odtwarzania, zapisywania i rozpowszechniania obrazów i dźwięków stosowanych w komunikowaniu masowym mającym na celu zorganizowany odbiór indywidualny lub masowy. Najczęściej spotykanym kryterium klasyfikacji mass mediów jest rodzaj percepcji, czyli zaangażowanie odpowiedniego zmysłu w odbiór treści w związku, z czym możemy wyróżnić media: wizualne, audialne i audiowizualne. Nową postać mediów audiowizualnych stanowią multimedia elektroniczne, które łączą w sobie kilka różnych środków komunikowania. W niniejszym opracowaniu skoncentrowałem się na nowoczesnych multimediami elektronicznych, zwłaszcza takich jak: telewizja, film, Internet, gry komputerowe. Por. A. Lepa, *Pedagogika mass mediów*, Łódź 2003, s. 39; A. Lewek, *Podstawy edukacji medialnej i dziennikarskiej*, Warszawa 2004, s. 40; B. Golka, *Wybrane zagraniczne systemy informacji masowej*, Warszawa 1996; T. Pezacka–Groblewska: *O polskim systemie informacji masowej kilka uwag*, Zeszyty Prasoznawcze 1987, nr 2, s. 5–13; A. Roguska, A.W. Świdorski, *Rola mediów w wychowaniu*, w: J. Stypułkowska (red.), *Problemy rozwoju i wychowania*. Warszawa 2004, s. 307; S. Windhal. B.H. Signitzer, *Using Communication Theory*, London 1995.

przynajmniej jednego z 20 rodzajów agresji elektronicznej w ciągu 30 dni poprzedzających badanie to na forach, czatach, profilach w portalach społecznościowych, komunikatorach i SMS-ach.

W obliczu tego rodzaju przemocy (zarówno z perspektywy ofiar, jak i sprawców) badania przeprowadzone wśród nauczycieli (Pyżalski, 2009) pokazują bezradność kadry pedagogicznej i szkolnej w radzeniu sobie z tym problemem. Nauczyciele w 19% musieli bezpośrednio interweniować w agresję elektroniczną między uczniami — 1–2 razy, ponad 3% wielokrotnie, 5% doświadczyło wiktyimizacji ze strony uczniów. Ponadto prawie połowa uważa, że agresja elektroniczna ma bardziej poważne konsekwencje niż tradycyjna, 25% obawia się, że mogą stać się ofiarami agresji elektronicznej ze strony uczniów w przyszłości.

W obliczu rozpowszechniania zjawiska cyberprzemocy są podejmowane różne działania, m.in.:

1) psychoedukacja skierowana do profesjonalistów (nauczycieli i kadry pedagogicznej oraz policjantów i strażników miejskich) i do samej młodzieży za po-

mocą metod tradycyjnych (wykłady, szkolenia), jak i za pomocą portali internetowych;

- 2) psychoprofilaktyka skierowana do grup zagrożonych realizowana poprzez kształtowanie dodatkowych umiejętności komunikacyjnych i społecznych, zarówno w sposób klasyczny, jak i z wykorzystaniem technologii informatycznych;
- 3) psychoedukacja masowa, adresowana do wszystkich grup społecznych w celu zwiększenia świadomości i wrażliwości społecznej na mechanizmy i skutki e-przemocy;
- 4) psychoedukacja, skierowana do świadków e-przemocy w celu kształtowania adekwatnej i aktywnej postawy wobec ofiar i sprawców;
- 5) rozwiązania techniczne utrudniające i ograniczające agresję w sieci oraz ułatwiające i usprawniające skuteczną walkę z cyberprzemocą;
- 6) przygotowanie merytoryczne specjalistów w dziedzinie cyberprzemocy — także w kontekście przyszłych specjalistów na studiach magisterskich i studiach podyplomowych.

E-pomoc w obliczu e-przemocy

Do nowoczesnych kierunków działań w obliczu zjawiska e-przemocy należy uznać e-pomoc, czyli pomoc zdalną przez Internet i telefon. Jest to metoda adekwatna z jednej strony do środków stosowanych przez sprawców, a z drugiej — do świata młodzieży w którym ona funkcjonuje.

Niewątpliwie organizowanie i uruchamianie telefonów zaufania, ośrodków interwencyjnych i doradczych na portalach internetowych dla ofiar i sprawców przemocy może być jednym z rozwiązań uzupełniającym dotychczasowe metody walki z tym zjawiskiem.

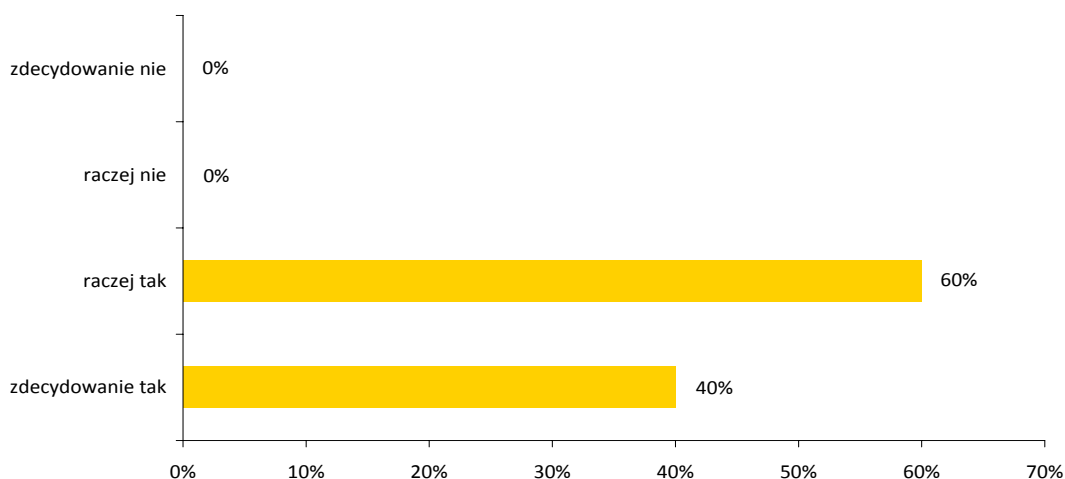
• Dlaczego pomoc online? Popularność usług psychologicznych online

Z badań własnych o pomocy online w środowisku młodzieży szkolnej i studentów (Aouil 2008) od 2003 roku wynika, iż zarówno badani uczniowie, jak i studenci coraz bardziej świadomi są dostępności pomocy psychologicznej online (w roku 2005 — 11%, 2006 — 19%, 2008 — 28%, 2009 — 44%), a najchętniej skorzystaliby z niej w sytuacji doświadczania trudności w funkcjonowaniu osobistym, społecznym, partnerskim i seksualnym.

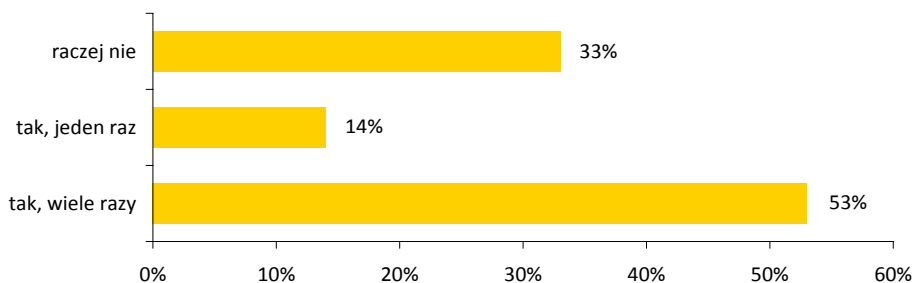
Poniżej prezentowane są wstępne analizy wyników ostatnich badań własnych wśród ponad 450 uczniów² na temat miejsca pomocy psychologicznej on-

line w systemie pomocy i wsparcia młodzieży oraz gotowości do skorzystania z pomocy psychologicznej online i jej uwarunkowania.

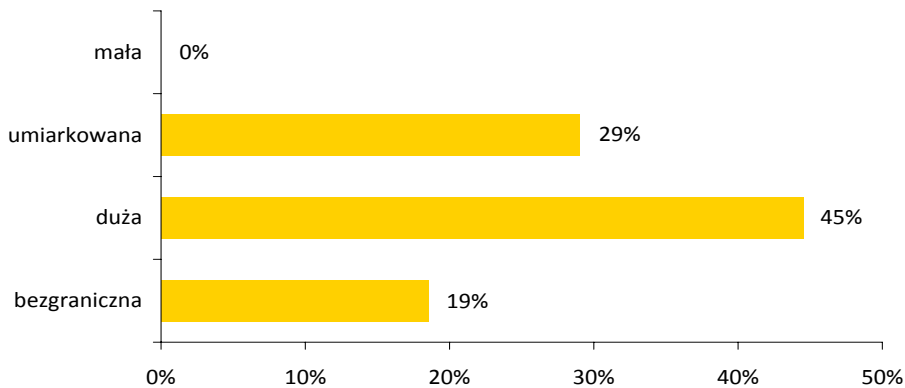
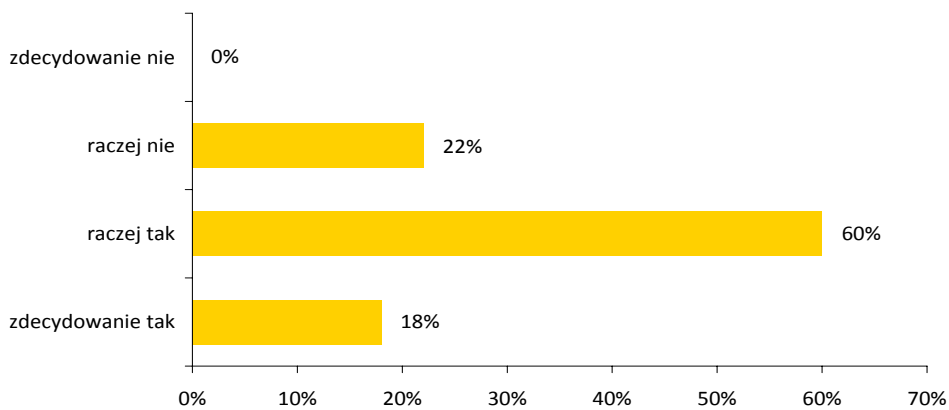
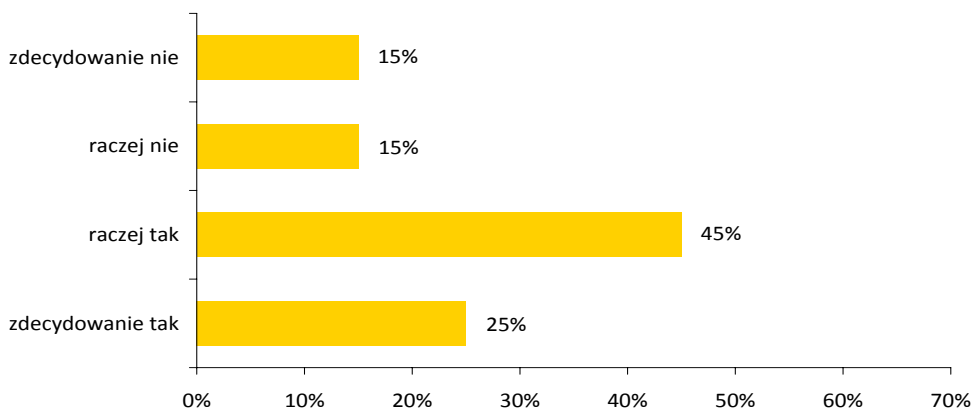
Wykres 1. *Chęć skorzystania (gotowość) z pomocy psychologicznej online*

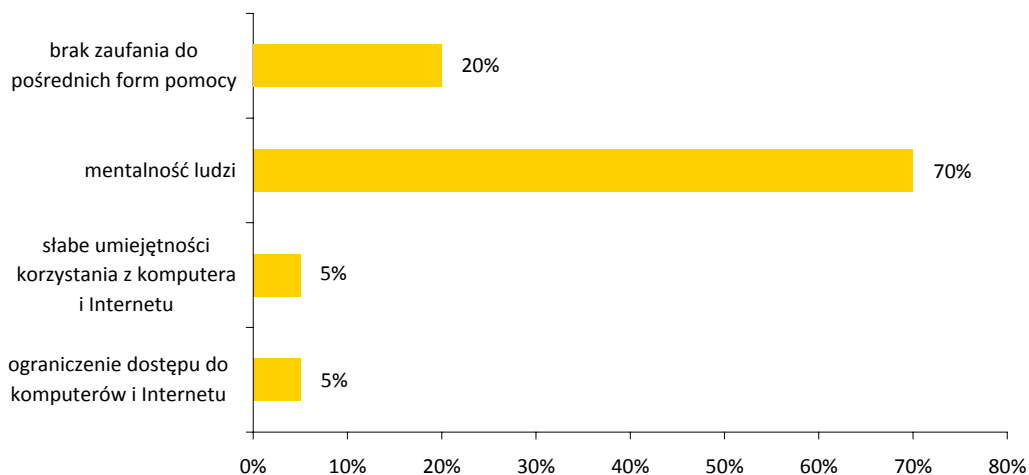
Wykres 2. *Dotychczasowe korzystanie z pomocy psychologicznej przez telefon, e-mail*

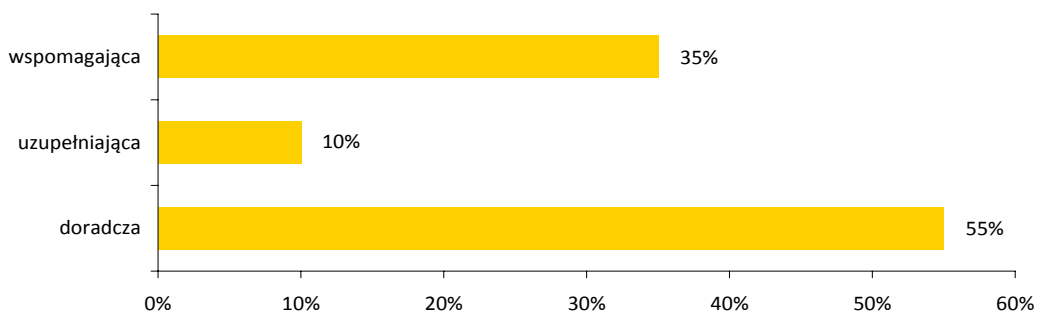
² W badaniach udział wzięło 750 uczniów i studentów, ale na potrzeby publikacji będą przedstawione wyniki uczniów szkół gimnazjalnych i licealnych, chociaż w opiniach badanych z różnych poziomów wykształcenia nie było różnic istotnych.

Wykres 3. *Otwartość na nowe formy pomocy psychologicznej***Wykres 4.** *Zaufanie do doradców/psychologów udzielających pomocy psychologicznej w pośredni sposób (telefon, e-mail itp.)***Wykres 5.** *Efektywność pomocy psychologicznej online w porównaniu z klasycznymi formami pomocy*

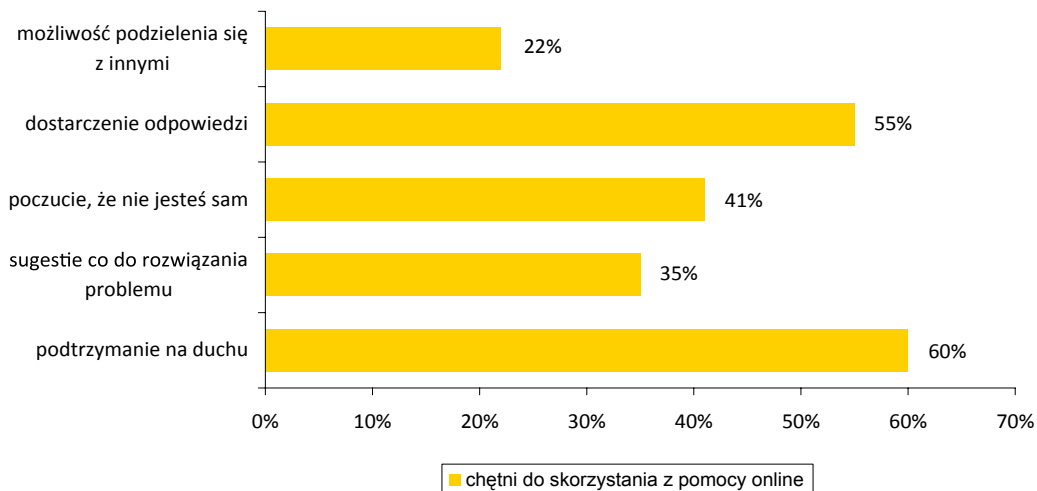
Wykres 6. Bariery rozpowszechniania pomocy psychologicznej online

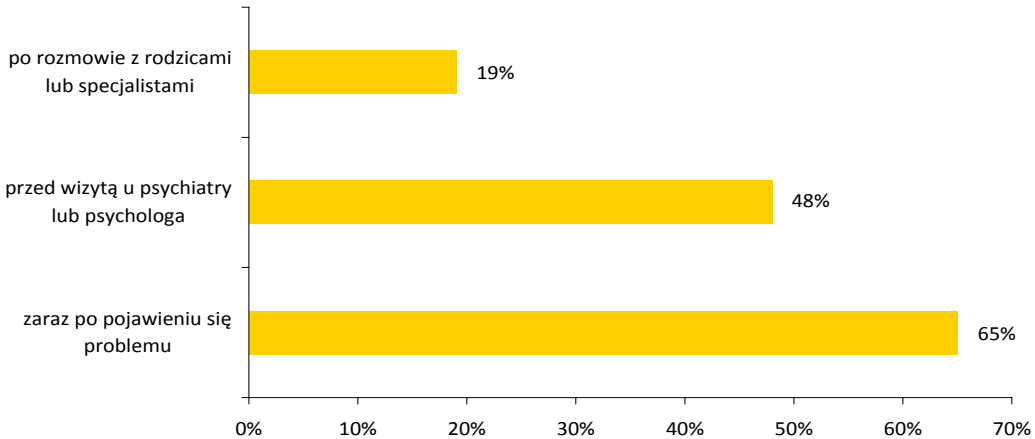

Wykres 7. Charakter zapotrzebowania na formy pomocy psychologicznej online u badanych

Wykres 8. Sytuacje, w których pomoc psychologiczna online może być potrzebna (wielokrotna odpowiedź)

Wykres 9. *Optymalny moment skorzystania z pomocy psychologicznej online*

Podsumowując można stwierdzić, iż ta forma pomocy jest potrzebna i zainteresowanie nią wysokie, a najbardziej potrzebna jest w momencie pojawienia się trudności w celu doradczym i wspierająco-informacyjnym. Główną przeszkodą nadal jest mentalność.

Dzisiejsi psychologowie powinni starać się dostosować swoje, metody oraz formy pracy i kontaktu z pacjentem do jego indywidualnych potrzeb. Dla wielu osób pomoc psychologiczna online wydaje się być tą formą pomocy, do której mają zaufanie, potwierdzają jej skuteczność. Dzięki takim działaniom jest szansa na polepszenie opieki psychologiczno-pedagogicznej. Poza tym zmniejsza się opór pacjentów i osób potrzebujących pomocy przed zgłaszaniem się do specjalisty.

Z doświadczeń klinicznych, w mojej pracy z młodzieżą na stronach www.acpp.ukw.edu.pl, www.zdrowemiasto.pl, www.psycho-help.pl, mogę potwierdzić, że poradnictwo i pomoc psychologiczna za pośrednictwem Internetu może być formą dodatkową lub alternatywną do tradycyjnej pomocy. Jest doskonałą metodą nawiązania kontaktu, gdy klient chce zachować anonimowość. Internet może być wykorzystywany nie tylko do kontaktu z klientem, ale również po-

maga w pracy między psychologami, by np. otrzymać wtórną opinię od innego eksperta. Przy ogólnej dostępności Internetu pomoc psychologiczna online daje możliwość pozostania w kontakcie z pacjentem nawet po zakończonej terapii, a przede wszystkim jest niezastąpionym narzędziem do celów profilaktyczno-informacyjnych.

Do podstawowych motywów korzystania z pomocy psychologicznej przez Internet (jak wynika z badań własnych oraz poglądów wielu autorów, jak np. J. Grohol) należy przede wszystkim możliwość otrzymania porady i wsparcia wtedy, kiedy jest to pilnie potrzebne. Szczególnie dotyczy to osób mieszkających na prowincji, daleko od dobrze wykwalifikowanych specjalistów czy ośrodka dbającego o zdrowie psychiczne. Dając im możliwość skorzystania z pomocy online, dajemy jednocześnie szansę na skontaktowanie się z profesjonalistami i internetowymi grupami wsparcia (Grohol 2004).

Do zalet pomocy online należy również przede wszystkim łatwość, komfort i dostępność takiej formy pomocy, co jest szczególnie istotne dla osób przeżywających intymne, wstydliwe problemy. Poza tym istnieje możliwość wyboru takiego specjalisty, który naj-

bardziej nam odpowiada, a wybrać go można spośród najlepszych specjalistów z całego świata.

Konsultacja online zwykle jest tańsza w porównaniu z kosztami nie tylko samej wizyty w gabinecie psychologa, ale również dojazdu czy zakwaterowania. Za pomocą słowa pisanego często łatwiej jest nam wyrażać swoje myśli, potrzeby, formułować nasze problemy — łatwiej niż ma to miejsce podczas bezpośredniego kontaktu z drugim człowiekiem twarzą w twarz. Dodatkowo jeszcze można wspominać o:

- możliwości redukcji poczucia wstydu przed innymi (że korzysta się z pomocy psychologa);
- możliwości zwierzenia się z problemu w każdej chwili;
- anonimowości;
- mówieniu o sprawach intymnych, swobodne używanie swojego języka;
- możliwość wracania do treści wypowiedzianych w trakcie pomocy przez specjalistę;
- możliwość analizy własnego sposobu myślenia, zmian w tym myśleniu oraz zmian w sferze emocjonalnej.

Cel pomocy psychologicznej online nie różni się od ogólnych celów klasycznej pomocy, czyli jest to na ogół udzielanie potrzebującemu człowiekowi wsparcia w rozwiązywaniu jego problemów (rozwojowych, osobistych czy społecznych).

Problemy te mają charakter trudności przystosowawczych i przeszkadzają w zaspokajaniu potrzeb. To oznacza, że celem pomocy jest wspomoczenie człowieka w jego rozwoju, w obliczu sytuacji problemowej, utrudniającej mu osiągnięcia satysfakcji z życia i realizację siebie.

Realizacja tego celu jest w praktyce klinicznej wynikiem adekwatnej relacji wspomagająco–terapeutycznej, budowanej na fundamencie właściwego rozpoznania sytuacji człowieka i odpowiedniego podejścia do jego cech i potrzeb.

Tak rozumiana pomoc psychologiczna obejmuje zatem szeroki zakres profesjonalnych i praktycznych form oddziaływania, do których można zaliczyć:

- psychoedukacja, psychoprofilaktyka i promocja zdrowia psychicznego;
- poradnictwo psychologiczne;
- wsparcie psychospołeczne i interwencja kryzysowa.

Pomoc psychologiczna przez Internet mieści się w obszarze usług psychologiczno–terapeutycznych typu wsparcie psychospołeczne z elementami interwencji kryzysowej i poradnictwo psychologiczne wzbogacone psychoedukacją i psychoprofilaktyką. Nie jest jednak psychoterapią w tradycyjnym rozumieniu, ponieważ mogą zachodzić tutaj różne zakłócenia w komunikacji i relacji interpersonalnej między klientem a terapeutą, chociaż teoretycznie cel pomocy psychologicznej online w aspekcie terapeutycznym nie różni się od celu psychoterapii klasycznej, a jest nim zarówno usuwanie lub łagodzenie konsekwencji zaburzeń w funkcjonowaniu klienta, jak i rozwijanie jego osobowości i zwiększenie odporności.

• Profesjonalne pomaganie online

Popularność usług psychologicznych online, ocena klientów i ich oczekiwania wobec fachowej usługi — pomocy psychologicznej online, w szczególności w aspekcie interwencyjnym i doradczym, stawia przed pomagającymi konieczność określenia podstawowych kompetencji, niezbędnych do udzielania pomocy w sieci.

Wymagania te są z jednej strony związane z pewnymi kompetencjami zawodowymi, a z drugiej — z komunikacyjnymi i technicznymi, czyli dotyczą zarówno treści, jak i formy.

Wykorzystując kilkuletnie doświadczenia w udzielaniu pomocy psychologicznej przez Internet, ucząc się na własnych

błędach, jak i od klientów, a także analizując wypowiedzi autorytetów światowych w dziedzinie pomocy psychologicznej online, doszedłem do wniosku, że kompetencje niezbędne dla skutecznego udzielania pomocy w Internecie są następujące:

- 1) znajomość teorii i koncepcji pomocy psychologicznej;
- 2) dobra orientacja w teoretycznych i praktycznych podstawach pomocy psychologicznej na odległość;
- 3) dobra orientacja w technologiach informatycznych;
- 4) znajomość metod i technik komunikacji online i posiadanie podstawowej wiedzy z zakresu komunikacji językowej i niejęzykowej (czyli bez zasobów semantycznych i/lub gramatycznych) w Internecie;
- 5) znajomość kodeksu etycznego psychologa;
- 6) doświadczenie w zakresie wykorzystywania mediów w pomocy psychologicznej, jak również w zakresie zarządzania informacją przy użyciu mediów i zdolność włączenia do procesu komunikacji z klientem zasobów informacji dostępnych w wersji elektronicznej;
- 7) umiejętność zdefiniowania problemów klienta, ich zdiagnozowania i określenia aktualnych potrzeb klientów reprezentujących różne środowiska społeczno-kulturowe;
- 8) znajomość instytucji udzielających pomocy psychologicznej i ich kompetencji, znajomość sieci doradców funkcjonujących na poziomie krajowym, ewentualnie również na poziomie międzynarodowym;
- 9) umiejętność nawiązywania kontaktu werbalnego i niewerbalnego z klientem i zachowania równowagi pomiędzy monologiem a dialogiem, z wykorzystaniem w tym celu komunikacji parawerbalnej;
- 10) gotowość uczestnictwa w szkoleniach i korzystania z superwizji.

Jak można łatwo zauważyć, nie każdy psycholog lub pedagog, kończąc studia psy-

chologiczne i nawet uzyskując licencję w zakresie pewnych kompetencji terapeutycznych, jest automatycznie przygotowany do tego typu pracy. Stąd, zważywszy na konieczność uporządkowania nowo powstającego rynku pracy w trosce o jakość usług psychologicznych online, szkolenie, superwizja i zrzeszanie się psychologów i doradców online należą w moim odczuciu do zadań domagających się realizacji na tym etapie rozwoju internetowych usług terapeutycznych.

Szkolenie e-terapeutów nie musi koniecznie odbywać się według jednego modelu, natomiast musi być ukierunkowane na kształtowanie podstawowych kompetencji wymienionych powyżej.

Moja własna propozycja tego typu szkolenia składa się z pięciu modułów:

1. Rodzaje pomocy psychologicznej online i jej instrumenty.
2. Teoretyczne i praktyczne zagadnienia pomocy psychologicznej online.
3. Specyfika komunikacji z klientem w Internecie.
4. Zagadnienia pomocy psychologicznej w zakresie problemów osobistych, społecznych, partnersko-rodzinnych i szkolenych.
5. Etyka z elementami prawa w odniesieniu do udzielania pomocy psychologicznej.

Wstępna koncepcja ewentualnego kodeksu etycznego e-terapeutów musi uwzględniać w swoich założeniach kwestie, takie jak:

- możliwości i ograniczenia skutecznego oddziaływania online;
- sytuacje, w której e-terapeuta może podejmować relację terapeutyczną z klientem;
- zakres diagnozy online;
- prawa klienta do anonimowości i zastosowania wygodnych instrumentów komunikacyjnych oraz obowiązek terapeuty do jawności w funkcjonowaniu;

- sytuacje, w których należy włączyć bezpośredni kontakt z psychologiem lub psychiatrą;
- odpłatność za usługi.

Ta koncepcja jest bliska w swoich założeniach zasadom „Health On the Net Founda-

tion”, w sensie konieczności stworzenia takiego kodeksu, pomimo pełnej świadomości faktu, iż taki kodeks nie rozwiąże wszystkich dylematów i konfliktów, ale stanowić będzie podstawę i fundament gwarantujący klientowi, że psycholog dąży do zapewnienia mu usług na najwyższym możliwym poziomie.

The paper attempts to analyze some issues from the area of online psychological counseling for victims of violence, taking into account recent findings, challenges and expectations in terms of methodology, practice, ethics and usefulness of this new category of assistance for furthering the achievements of clinical psychology and perfecting instruments of support.

Literatura

- American Counseling Association (1999), *Ethical standards for Internet online counseling*, dostępne: 26 01 2001: <http://www.counseling.org/site/PageServer?pagename=resources%finternet>
- Aouil B. (2004), *Psychologia pomocy on-line*, Bydgoszcz: Wyd. Magraf s.c.
- Aouil B. (2008), *Pomoc psychologiczna on-line — teoretyczne podstawy i praktyczne wskazówki*, Bydgoszcz: MW.
- Aouil B. (2009a), *Pomoc Psychologiczna on-line — teoretyczne podstawy i praktyczne wskazówki*, Bydgoszcz: MW.
- Aouil B. (2009b), *Przemoc elektroniczna w szkole*, niepublikowane wystąpienie na III Seminarium Naukowe „Media–Komunikacja: Zdrowie i psychologia”, Bydgoszcz: Instytut Psychologii UKW w Bydgoszczy.
- Bielecka E., *Co trzeci uczeń doświadczył przemocy w szkole*, www.epomoc.pl/newsy — dostępna 2010.07.20
- Curwen B., Palmer S., Ruddell P. (2006), *Poznawczo–behawioralna terapia krótkoterminowa*, Gdańsk: GWP.
- Grohol J.M. (2004), *The Insider’s Guide to Mental Health Resources on-line*, New York: The Guilford Press, s. 264.
- Health On the Net Foundation. (2001), *HONcode*. (online) — dostępny: www.hon.ch/HONcode/Guidelines/guidelines_pl.html [5 maja 2007].
- International Society for Mental Health online (2002), *Assessing a persons suitability for online therapy*, Retrieved January, <http://www.ismho.org/casestudy/ccsgas.htm>
- Kobylarek A., Pryszmont–Ciesielska M. (red.), *Audiowizualność. Cyberprzestrzeń. Hipertekstualność. Ponowoczesne konteksty edukacji*, Wrocław: Oficyna Wydawnicza ATUT.
- Kraus R., Stricker G., Zack J.S. (2009), *On-line counseling: A handbook for on-line Professionals*. Academic Press: London.
- Lepa A. (2003), *Pedagogika mass mediów*, Łódź: Archidiecezjalne Wydawnictwo Łódzkie.
- McCrickard M.P., Butler L.T. (2005), *Cybercounseling: a new modality for counselor training and practice*, *International Journal for the Advancement of Counselling*, 27 (1), s 101– 110.

- National Board For Certified Counselors (2001), *The practice of Internet counseling*, Retrieved April 4, 2002, from <http://www.nbcc.org/ethics/webethics.htm>
- Przywara B. (2004), *Człowiek w sieci. Socjologiczne studium przypadku*, www.cyberbadacz.republika.pl
- Pyżalski J. (2009a), *Agresja elektroniczna dzieci i młodzieży. Różne wymiary zjawiska*, *Dziecko krzywdzone*, nr 1 (26).
- Pyżalski J. (2009b), *Cyberbullying — stare wino w nowej butelce*, w: L. Jakubowska–Malicka, A. Kobylarek M. Pryszmont-Ciesielska (red.), *Audiowizualność. Cyberprzesterzeń. Hipertekstualność. Ponowoczesne konteksty edukacji*, Wrocław: Oficyna Wydawnicza ATUT.
- Pyżalski J. (2009c), Wykład podczas szkolenia w Bydgoszczy ramach projektu Fundacji dla Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego pt. „Zdrowa i bezpieczna młodzież w Internecie”.
- Rabasca L. (2000), *Self–help sites: a blessing or a bane?*, vol. 31, No. 4, www.apa.org/monitor/apr/00/selfhelp.html;
- Ragusea S.A., VandeCreek L. (2003), *Suggestion for the ethical practise of online psychotherapy*, *Psychotherapy: Theory, Research, Practice, Training*, vol. 40 (1–2), s. 94–102.
- Rogers C.R. (1991), *Terapia nastawiona na klienta. Grupy spotkaniowe*, Wrocław: Thesaurus Press.
- Tate D.F., Zabinski M.F. (2004), *Computer and Internet Applications for Psychological Treatment: Update for Clinicians*, *Journal of Clinical Psychology/In Session*, vol. 60 (2), s. 209–220.
- Williams S. (2000), *Facts and figures*, vol. 31, No. 4, www.apa.org/monitor/apr00/facts.html.
- Wojtasik Ł., *Przemoc rówieśnicza a media elektroniczne*, materiał pobrany ze strony: www.dzieckowsieci.pl

O AUTORZE

BASSAM AOUIL — doktor nauk psychologicznych, profesor nadzwyczajny Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy. Opublikował 12 monografii, w tym 6 pod swoją redakcją oraz ponad 65 artykułów. Jest pionierem badań i rozwiązań w zakresie stosowania pomocy psychologicznej online w praktyce klinicznej.